

fényképe — szép, de a címlap felakadt szemű arcképe helyett bizonyára szerencsésebbet is lehetett volna találni. S ha már közli a kötet az Erdélyi Helikon 10. találkozóján részt vettek érdekes csoportképét 1937-ből, a képen látható alakok nevét is fel kellett volna tüntetni. A Sas Péter tanulmányában szereplő latin mondás (Tempora *mutamur* [mutantur helyett] et nos *mutamur* in illis) bizonyára csak nyomdai szedéshiba. Bár ehhez összehasonlítás híján nincs jogunk: Kós Károly szövegeiben néhány közönséges nyelvtani hiba némi kétséget ébreszt a pontos szövegközlést illetően. (*Magvető Kiadó*, 1983.)

MAKAY GUSZTÁV

POMOGÁTS BÉLA: A TRANSZILVÁNIZMUS

Az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban megjelent kötet alcíme szerint az Erdélyi Helikon ideológiájáról szól. Bátor és úttörő vállalkozás Pomogáts Béláé, hiszen nemcsak annak vagyunk tanúi, hogy az utóbbi években mily mértékben megnőtt az érdeklődés a romániai magyar irodalom múltja iránt, de annak — kiváltképp napjainkban — még inkább, hogy (divatos megjelöléssel élve) fölgyorsult ez az érdeklődés.

Mindez nem csupán mennyiségi növekedést jelent, hanem még inkább az igényt az elmélyült elemzésre. Pomogáts Béla történelmi kategóriaként kezeli ezt a sajátos romániai-erdélyi jelenséget, mely egyszerre jelent ideológiát, irodalmat, kitárulkozni akarást és befelé fordulást, a múlt iránti fokozott érzékenységet és a jelen problémáival azonos hullámhosszon való találkozni vágyást. Sok-sokféle burokból kell kihámozni a lényeges mozzanatokat; hiszen nem egységes ideológiáról van szó, korántsem egységes értékrendszerszemléletről stb. Ilyképpen — s nagyon helyesen — Pomogáts Béla nem törekedett arra, hogy egyetlen, akár definíciószerűen tömörített választ adjon az általa is feltett kérdésre: mi is a transzilvánizmus?

Tanulmányából (a Bevezetésből és a szépen komponált, négyes tagozódású fejezetrendszerből) kitűnik: mennyi, s mily nagy változásokon ment át ez a fogalom — transzilvánizmus. Alig akad(t) valamire való cikk, tanulmány, eszmefuttatás, a húszas évektől — máig fölvezethetően, amelyeket ne irritált volna e jelenség lényege, vagy annak újra- és korszerűen vett értelmezése. E sorok írója igen

nagy nyereségnek tartja, hogy Pomogáts Béla — higgadt, objektív — részletes kifejtésében sohasem felejtkezik meg a történelemről. Kettős értelemben sem: 1. a transzilvánizmus lényegéhez közelítve (mintegy hántva ama burkot) rendkívül határozottan fordul a 16., s még inkább a 17. századi Erdély történelméhez. Ti. ezt sokan elfelejtették, még a két világháború közötti szenvedélyes vitákban is; 2. de történeti e fogalom úgy is, ahogy alakult, változott az 1920-as évek elejétől a második világháborúig. Enélkül nem lehetne megérteni — mint mondanók, az idők sürgető szavát — hogyan lehetséges a hirtelen lángra lobbanás Trianon után, és a folyamatos változásokon keresztül eljutva a felismerésig: önmagában véve a transzilvánizmus tarthatatlan; végül is — ideológiai talaját veszelve, melyből fakadt — nem vezet sehová.

Új értékrend felállítása hívta életre, s attól merőben különböző értékrend — a második világháború előszele, annak hatása, a Vásárhelyi Találkozó szelleme — létrehozását kényszerítette ki a kortársakból. Azokból, akik — bárhonnán érkeztek is — megszenvedték a pokoljárást, bepillantottak a történelem bugyraiba stb. Miközben — egymással is vitatkozva — újfajta irodalmat akartak létrehozni. Magyar–román–szász összefogással. Ehhez az elmúlt századok — említettük — némi példát adhattak. Úgy tűnik: két póluson jelentkeztek az eltérő nézetek, miközben — a felszínen — a Királyhágón innen és túl szemlélete uralkodott. Az egyik: csakis és egyértelműen támaszkodjanak az erdélyi múlt hagyományaira; a másik: bezárkózás vagy kitárulkozás? A történelem azt látszik igazolni (igazolta is), hogy az a végtel, mely csak bezárkózón az erdélyi múltra hagyatkozik — elvesztette időszerűségét.

Ezért — mintegy ellenpontozással — jelentkezhetett Pomogáts Béla tanulmányában, mint a regionalizmus és európaiság, az „erdélyi lélek” és a kisebbségi humanizmus, hatalmi vágy és nemzetiségi megbékélés, melynek hídszerepét ott és akkor (a két világháború között) az irodalom töltötte és tölthette be. Ezért torkollott az „erdélyi gondolat” válságba. E válság oka (történetileg) az volt: eredetileg védekezve fenn- és megtartó erdélyi szellemiség ideológiai talaján indult, ennek megfelelően szervezkedtek (politikai pártok, vagy az Erdélyi Helikon), de a történelem kérlelhetetlenül közbeszólt. Mindig korrigálta (néha nagyon is brutálisan), olyannyira, hogy a történeti Erdély és a liberális hagyományok ideológiáját nem lehetett védeni; erre nem adott lehetőséget a kor közép-kelet-európai történelme sem (az előretörő fasizmus), sem a magyarországi revizionizmus, de — s ez a lényeges mozzanat a végkifejletnél — az annyiszor szétvert és mégis újrakovácsolódó benti (erdélyi-romániai) munkásmozgalom sem. Ez utóbbi, a történelem szavát megértve, egészen új alapokra helyezte — mert nem is tehetett másképp — a kisebbségi humanizmust. Csak

utalni szeretnénk az időközben megjelent kötetre (melyet ebben a formájában Pomogáts Béla nem vehetett figyelembe), *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján* (1983.).

Egy valami konstans tényezőnek bizonyul. Ez pedig: a helyzet-tudat változása, a nemzeti önismeret igénye, az önmegvalósítás vágya, az azonosulás-tudat akarása. Ezt nem lehet elvitatni, bárkinek nevét — e témában — fölvetjük (Kós Károly, Mikó Imre, Makkai Sándor, Jancsó Elemér, Nagy István, Kuncz Aladár, Gáll Ernő, Gaál Gábor stb., stb. — találmra, de nem véletlenül idézve e névsort). Ez az azonosulás-tudat, ennek igénye hajtja a korabeli résztvevőket minden szétesés után újra-tömörülésre. De idézhetnők a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* I. kötetének vonatkozó fejezetét (az erdélyi gondolat), vagy a legfrissebb kismonográfiák közül Balázs Sándorét (*Tavaszy Sándor filozófiája*), avagy Fábíán Ernőét (*A tudatosság fokozatai*). Ez utóbbi különösen nagy teret szentel a transzilvánizmusnak. Jelezve, amit egyébként Pomogáts Béla is erős kontúrokkal húz meg, hogy ti. nem elsődlegesen politikai eszközökkel, hanem művelődési-irodalmi hatékonyságával akarta a transzilvánizmus gondolatát (az „erdélyi gondolatot”) érvényesíteni. Így akart a tömegekre hatni. Azonosság és kultúra közé így kívánt egyenlőségjelet tenni. Úgy tűnik, s ez elől a mai tanulmányírók sem térhetnek ki: tulajdonképpen ma sem egységes a felfogás a transzilvánizmus, pontosabban a hagyomány, a múlt értékelésében. Igaz, ebbe — egyidőben — a politika is közbeszólt, és — valljuk meg, nem egészen szerencsésen.

Hatalmas irodalma van már a transzilvánizmusnak: elfogultan pártoló és szigorú kritikai-történelmi mércével mérő. Nem kívánjuk itt most a pro és kontra nézetek résztvevőit mintegy megidézni (hiszen a sor hosszú lenne, s nem biztos, hogy célravezető is). Pomogáts Béla a lehető legszélesebb skálán mozogva fogta össze az irodalom-anyagot. Nem szépitve a tévedéseket, bármely oldalon jelentkezett az. Akik bírálták a transzilván gondolat egyes jelenségét — nem a hagyományt akarták elvetni, de az időszerűtlenséget tagadni. Azt viszont senki sem tagadhatta, hogy a transzilván ideológiának a két világháború között igen nagy, s nem egyértelműen negatív hatása volt.

Számunkra pedig az is nagy tanulság, ez ideológiát vizsgálva, hogy bizony eltérőek — történelmi gyökereükből eredeztethetően — pl. a mai romániai-erdélyi, a szlovákiai avagy a jugoszláviai-vajdasági irodalom jellemző vonásai. Sőt, eltérőek a magyarországitól (mint ezt az említett Romániai Magyar Irodalmi Lexikon is erőteljesen felveti).

Pomogáts Béla kötetét rendkívüli elmélyültséggel lehet és kell olvasni: Közép-Kelet-Európa nagy viharokkal, éles fordulatokkal teli történelmét, egyfajta ideológiai koncepcióját és irodalmi törekvését

ismerjük meg belőle. Azt a letagadhatatlan tényt: önmagukat akarták megismerni, létük lényegét megfogalmazni. Gáll Ernő megfogalmazásával a személyiséget és „mi tudatot” összekapcsolni, és korszerűen értelmezni. Az viszont nem lenne méltányos, hogy egyes szélsőséges nézet miatt azt a fogalmat — transzilvánizmus — a lomtárba dobjuk és megtagadjuk. Létezett. Értékeket hozott létre, őrzött meg. (Akadémiai Kiadó, 1983.)

KOVÁCS GYÖZŐ

HUBAY MIKLÓS: A DRÁMA SORSA

(„Amiként kezdtem . . .”) Bő negyven év java termése a lapokon. Esszé, tanulmány, referátum, vitacikk, kritika, naplójegyzet, noteszlap, interjú, bevezető, rádióelőadás. Mind-mind a szó tágabb jelentésében értett dramaturgiából meríti tárgyát. A legárnyékosabb irodalmi műnem jogaiért csatázik. Hubay Miklósról — tekintélyes drámai életmű megalkotójáról — bizvást elmondható: egy szenvedély margójára rótta ezeket a centrálisnak, sugallatosnak szánt gondolatokat. Nyugodtan idézhetünk is, jellemzésül, a hasonló című Pilinszky-versből: „. . . Az elveszithetlent markolássza! / Egész szíve a tenyerében lüktet, / oly egyetlenegy kezében a kő, / és vele ő is olyan egyedül lett. // Nem szabadul már soha többé tőle. / A víznek fordul, s messze lehajítja. / Hangot sem ad a néma szakítás, / egy egész tenger zúgja mégis vissza.” Hubay maga fogalmazza meg, hogy a drámára, mint egyetlenegyre tette föl az életét; s maga találja úgy: a pusztába kiáltott. Talán nem is a hang, de a visszhang könyve ez? Azé a morajé, amellyel óriások és évezredek erősítik föl a mai céhbeli elfúló szavát?

„Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom . . .” — citálhatjuk újra Pilinszkyt, úgy is mint sorstársat a drámaírói hallgatásban, hiszen az ő különös játéka is legfőljebb csak fölbukkantak, de otthonra nem leltek a magyar színpadon. Az előbbi és az utóbbi versrészlet nem fődí föl, ám szükséges jelezni: az egyiknek a *gyerek*, a másiknak a *fegyenc* a „szereplője” — azaz lírai hőse, hogy ne a drámától kölcsönözzünk műszót. Hubay is gyerekként — vallomása szerint (egy rádióműsorban mondta el) tíz éves kora tájt — talált rá azokra a könyvekre, melyek, fölcsapva, a dialógusba szedett forma rejtelmes szokatlanságával árulták el saját szerűségüket. Volt azután csodagyerek is: huszonegy esztendő, amikor — 1939-ben — a hatóságok parancsolják ki *Európa elrablása* című darabját a Nemzeti Színházból, s csak hárommal több a *Hősök nélkül* bemutatója s hamari betöltése idején. A fegyenc metaforikáját